

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

УДК: 332.3: 504.5

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ
РАЦІОНАЛЬНОГО
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ
РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ©**

Н.І. БУРЛАКА,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки,
Вінницький національний
аграрний університет
(м. Вінниця)

Наша країна володіє значним потенціалом земельних ресурсів. Багатоцільове використання земельних ресурсів в Україні визначає пріоритетність їх функціонування як просторово-територіального базису розміщення продуктивних сил – основного засобу виробництва та предмета праці у сільському господарстві, джерела забезпечення продовольчих потреб населення. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Нераціональне використання земельних ресурсів в Україні завдає великої шкоди навколишньому природному середовищу. Неодмінною умовою ведення високопродуктивного, конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва є ресурсозбереження і підвищення родючості ґрунтів, запобігання деградаційним процесам, що значною мірою визначається характером використання земель. Подальший пошук шляхів вирішення екологічних проблем у сфері землекористування потребує узгодження економічних і екологічних цілей будь-якої господарської діяльності, тобто вибору такого співвідношення, при якому досягається найбільший сукупний економіко-екологічний ефект.

Ключові слова: земельні ресурси, природна родючість, сільськогосподарські угіддя, рілля, деградація, екологічна безпека, раціональне використання, екологічна політика, природне середовище.

Табл. 5. Літ. 10.

Постановка проблеми. В аграрній сфері земельні ресурси – найважливіша продуктивна сила. Багатоцільове використання земельних ресурсів в Україні визначає пріоритетність їх функціонування як просторово-територіального базису розміщення продуктивних сил – основного засобу виробництва та предмета праці у сільському господарстві, джерела забезпечення продовольчих потреб населення. Згідно Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми раціонального використання земельних ресурсів висвітлюють у своїх працях багато науковців, серед них : Д. Бабміндра [2], Д. Добряк [2], Г. Калетнік [3], О. Канапі [2],

© Н.І. БУРЛАКА, 2017

М. Козлов [5], Ю. Лупенко [1], О. Овасечко [9], Н. Пришляк [3], І. Розумний [2], О. Созінов [5], А. Сердюк [5], А. Третяк [10], А. Третяк [10], О. Ходаківська [1], М. Шквар [10] та ін.

Подальший пошук шляхів вирішення екологічних проблем у сфері землекористування потребує узгодження економічних і екологічних цілей будь-якої господарської діяльності, тобто вибору такого співвідношення, при якому досягається найбільший сукупний економіко-екологічний ефект.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз екологічного стану та наукове обґрунтування раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наша країна володіє значним потенціалом земельних ресурсів. За питомою вагою сільськогосподарських угідь у загальній площі Україна значно переважає провідні країни Європи (табл. 1).

Таблиця 1

Площі сільськогосподарських угідь у деяких країнах Європи та в Україні

Країна	Сільськогосподарські угіддя		
	всього, млн. га	у т.ч. рілля	розораність
Греція	8,2	2,5	30,5
Італія	13,9	6,8	48,9
Нідерланди	1,9	1,0	52,6
Німеччина	16,7	11,9	71,3
Франція	29,1	18,4	63,2
Україна	41,5	32,5	78,3

Джерело: [1]

Неодмінною умовою ведення високопродуктивного, конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва є ресурсозбереження і підвищення родючості ґрунтів, запобігання деградаційним процесам, що значною мірою визначається характером використання земель.

До господарського використання залучено більше 90 % території України. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. Найбільшу площу займають землі сільськогосподарського призначення (71 відсоток), з яких 78 відсотків – орні землі (табл.2).

З 1990 року в Україні простежується тенденція до зменшення сільськогосподарської освоєності земельного фонду. Площа сільськогосподарських угідь з 42,0 млн. га знизилась до 41,5 млн. га (на 01.01.2015 р.). Це пояснюється відведенням земель підприємствам, установам та організаціям для несільськогосподарських потреб, вилученням земель для створення захисних лісових насаджень, внутрігосподарського будівництва, переведенням в несільськогосподарські угіддя тощо.

Площа ріллі за цей період зменшилась більше, ніж на 1 млн. га за рахунок консервації деградованих і малородючих ґрунтів, переведення малопродуктивної ріллі в сіножаті й пасовища. Збільшились площі природних кормових угідь, перелогів, лісів та лісовкритих територій (табл.2).

Таблиця 2

Зміни площі сільськогосподарських угідь в Україні за період 1990-2015 рр.

Види основних земельних угідь	Площа земель на 01.11. 1990 р.		Площа земель на 01.01. 2015 р.		Зміни за період 1990 - 2015 рр. (+, -)
	усього, тис. га	% до загальної площі	усього, тис. га	% до загальної площі	
Землі сільськогосподарського призначення	43634,5	72,3	42731,5	70,8	-903,0
у т.ч. сільськогосподарські угіддя	42030,3	69,6	41511,7	68,8	-518,6
з них: рілля	33570,8	55,6	32531,1	53,9	-1039,7
багаторічні насадження	1058,0	1,8	892,9	1,5	-165,4
природні кормові угіддя	7396,5	12,3	7848,3	13,0	451,8
перелоги	5,0	0,01	239,4	0,4	234,4
інші сільськогосподарські землі	1604,2	2,7	1219,8	2,0	-384,4
Ліси та інші лісовкриті площі	10221,5	17,0	10630,3	17,6	408,8
Разом (територія)	60355,0	100	60354,9	100	-0,1

Джерело: за даними Держгеокадастру

Нераціональне використання земельних ресурсів в Україні завдає великої шкоди навколишньому природному середовищу. Враховуючи, що рівень застосування органічних і мінеральних добрив на сучасному етапі дуже низький, а врожай формується переважно за рахунок природної родючості ґрунтів, відбувається збіднення їх на рухомі поживні речовини, баланс яких від'ємний за всіма елементами живлення.

За результатами останнього агрохімічного обстеження ґрунти України характеризуються в основному середнім (2-3%) і підвищеним (3-4%) вмістом гумусу. Їх площа складає 16,4 млн. га (66,1% від обстеженої). Ґрунти з низьким і дуже низьким вмістом гумусу піщаного і супіщаного гранулометричного складу розповсюджені переважно в зоні Полісся (табл. 3).

Таблиця 3

Агрохімічна характеристика ґрунтів за ступенем кислотності

Показники	Зони			Україна
	Полісся	Лісостеп	Степ	
Обстежена площа, тис. га	4029,8	7850,9	9786,4	21667,1
Площі ґрунтів за ступенем кислотності				
дуже сильнокислі: тис.га	46,15	2,18	213,7	262,0
%	1,1	0,03	2,2	1,2
сильно кислі: тис.га	143,48	32,24	204,4	380,08
%	3,7	0,4	2,1	1,7
середньокислі: тис.га	424,99	307,65	433,1	1165,8
%	10,5	3,9	4,4	5,4
слабокислі: тис.га	814,78	1436,4	303,4	2554,6
%	20,2	18,3	3,1	11,8
всього кислих: тис.га	1429,4	1778,5	1154,6	4362,5
%	35,5	22,6	11,8	20,1

Джерело: за даними ННЦ "Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н.Соколовського"

Особливо їх багато в Волинській (87%), Житомирській (61,4%), Чернігівській (47,1%) і Рівненській (44,9%) областях. Біля 8,8 млн. га орних земель мають кислу реакцію ґрунтового середовища. Ці ґрунти потребують систематичного вапнування.

Внаслідок надмірної розораності території України погіршується екологічний стан сільськогосподарських земель. Поширені процеси деградації, серед яких найбільш масштабними є водна й вітрова ерозії (табл.4).

Таблиця 4

Деградаційні процеси в ґрунтах України

Типи деградації	Площа ґрунтів, підданих впливу деградаційних процесів, млн. га	% від загальної площі країни
Вітрова ерозія	13,3	22,0
Водна ерозія	19,4	32,1
Комплексна ерозія	2,1	3,4
Підкислення ґрунтів	10,7	17,7
Засолення ґрунтів	1,7	2,8
Осолонцюватість ґрунтів	2,2	3,5
Зсуви	0,2	0,3
Забруднення ґрунтів	12,1	20,0
Підтоплення	7,2	12,0
Порушення земель	0,2	0,3

Джерело: за даними земельного кадастру України

В інтенсивному обробітку знаходяться мільйони гектарів деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, що порушує екологічну безпеку. Ґрунти таких угідь характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним. За допомогою економічних та правових важелів доцільно поетапно вилучати такі землі з обробітку для їх оздоровлення та більш раціонального використання.

Значну частину сильноеродованих і деградованих земель, які підлягають поліпшенню, необхідно трансформувати у природні кормові угіддя (табл.5).

Вилучення деградованих та малопродуктивних земель з обробітку зумовлює не тільки зменшення екологічного ризику, а й витрат коштів, ресурсів праці тощо.

Світовий досвід показує, що підвищення ефективності сільського господарства як галузі можливе лише за умов інтенсивного використання високородючих ґрунтів і зниження вкладень у малопродуктивні землі.

На територіях поширення вітрової ерозії ґрунтів проводиться заліснення, насадження полезахисних лісових смуг, що посилює їх екологічну стійкість і збільшує частку лісів у загальному земельному фонді до прийнятої у ЄС норми – 30%, замість заниженої в Україні – 17,6 %.

У сучасних умовах суспільного розвитку серед пріоритетів національних інтересів України особливо виділяється забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження і відновлення навколишнього природного середовища.

Таблиця 5

**Орієнтовні обсяги переведення ріллі в природні кормові угіддя
та під заліснення (тис. га)**

Зони, Україна	Площа ріллі у всіх категоріях госпо-дарств, 2000 рік	Підлягають вилученню :					Переводиться в природні кормові угіддя та під заліснення	Залишити-ся ріллі на перс-пек-тиву
		еродо-вані схили, 3° і більше	мало-продуктивні землі	водо-охоронна зона	засолені	інші		
Степ	15575,3	1517,5	1165,4	477,3	326,4	660,2	4146,8	11428,5
Лісостеп	11961,6	1715,6	584,2	354,0	37,5	399,2	3090,5	8871,1
Полісся	5320,6	461,0	430,2	206,2	25,6	269,2	1392,2	3928,4
Україна	32857,5	3694,1	2179,8	1037,4	389,5	1328,6	8629,4	24228,1

Джерело: згідно наказу Мінагрополітики України та Президії УААН № 26/33 від 3.04.2000 р.

Україна повинна здійснювати екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного існування живої і неживої природи, захисту її від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Висновки. Реалізація екологічної політики потребує ефективного функціонування системи законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, спрямованого на досягнення національних пріоритетів. Основними вимогами до такого законодавства є його відповідність Конституції України, наближення до відповідних директив ЄС, забезпечення впровадження багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів тощо). Законодавство має сприяти гнучкому застосуванню відповідних економічних інструментів для стимулювання впровадження інноваційних екологічних технологій, розв'язанню екологічних проблем на місцевому рівні.

Державна політика України з охорони земель повинна формуватися з урахуванням міжнародних документів у сфері права, законодавчої і нормативної бази з охорони навколишнього середовища, проживання, природокористування, встановленням відповідальності за порушення вимог екологічного правопорядку та безпеки.

Принципи і завдання державної політики у сфері охорони земель визначені в Земельному кодексі України, за яким одним з важливих напрямків повинні стати стандартизація і нормування у галузі охорони земель та відтворення рючості ґрунтів. Вони мають здійснюватися шляхом прийняття нормативів і стандартів, які визначають вимоги до якості земель, допустимого рівня антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель.

Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні й духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження й відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва.

Список використаних джерел

1. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері: монографія / за ред. Лупенка Ю.О., Ходаківської О.В.– К.: ННЦ «ІАЕ», 2016.– С.310.
2. Добряк Д.С. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання / Д.С. Добряк, О.П. Канапі, Д.І. Бабміндра, І.А. Розумний. - К.: "Урожай". - 2007. - 464 с.
3. Калетнік Г.М. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників / Г.М. Калетнік, Н.В. Пришляк // Економіка АПК. – 2010. – №8.–С. 52-55.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996.– № 30.– С. 141.
5. Созінов О.О. Сучасні деградаційні процеси, еколого-агрономічний стан та оцінка придатності сільськогосподарських земель для створення екологічно чистих сировинних зон і господарств / М.В.Козлов, А.Г.Сердюк та ін. // Агроекологія і біотехнологія : зб. наук. праць. – К.,1998. – Вип. 2. – С. 54-65.
6. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3- 4. С. 27.
7. Структура, динаміка та розподіл земельного фонду України (станом на 1 січня) / Державний комітет із земельних ресурсів України. – К.: Держкомзем, 1990р.
8. Форма б-зем. Всього земель, які входять до адміністративно-територіальних одиниць. – К.: Держгеокадастр, 2015 р.
9. Овасечко О. Особливості формування екологічної політики Європейського Союзу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua/pdf>.
10. Третяк А. М. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування / А.М. Третяк, Р.А. Третяк, М.І. Шквар. – К.: Інститут землеустрою УААН, 2001. – 15 с.

Список джерел у транслітерації/References

1. Rozvytok zemel'nykh vidnosyn v ahrarniy sferi: monohrafiya / za red. Lupenka Yu.O., Khodakivs'koyi O.V.– K.: NNTs «IAE», 2016.– S.310.
2. Dobryak D.S. Klasyfikatsiya sil's'kohospodars'kykh zemel' yak naukova peredumova yikh ekolohobezpechnoho vykorystannya / D.S. Dobryak, O.P. Kanapi, D.I. Babmindra, I.A. Rozumnyy. - K.: "Urozhay". - 2007. - 464 s.
3. Kaletnik H.M. Derzhavna finansova pidtrymka sil's'kohospodars'kykh tovarovyrobnykiv / H.M. Kaletnik, N.V. Pryshlyak // Ekonomika APK. – 2010. – №8.– S. 52-55.
4. Konstytutsiya Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR). – 1996.– № 30.– S. 141.
5. Sozinov O.O. Suchasni dehradatsiyini protsesy, ekoloho-ahronomichnyy stan ta otsinka prydatnosti sil's'kohospodars'kykh zemel' dlya stvorennya ekolohichno chystykh syrovynnykh zon i hospodarstv / M.V.Kozlov, A.H.Serdyuk ta in. // Ahroekolohiya i biotekhnolohiya : zb. nauk. prats'. – K.,1998. – Vyp. 2. – S. 54-65.
6. Zemel'nyy kodeks Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR). – 2002. – № 3- 4. S. 27.

7. Структура, динамика та розподіл земельноho фонду Украйны (станом на 1 сичныа) / Derzhavnyy komitet iz zemel'nykh resursiv Украйны. – К.: Derzhkomzem, 1990r.
8. Форма 6-зем. Vs'oho zemel', yaki vkhodyat' do administratyvno-terytorial'nykh odynyts'. – К.: Derzhheokadastr, 2015 r.
9. Ovasechko O. Osoblyvosti formuvannya ekolohichnoyi polityky Yevropeys'koho Soyuzu. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ena.lp.edu.ua.pdf>.
10. Tretyak A. M. Metodychni rekomendatsiyi otsinky ekolohichnoyi stabil'nosti ahrolandshaftiv ta sil'skohospodars'koho zemlekorystuvannya / A.M. Tretyak, R.A. Tretyak, M.I. Shkvar. – К.: Instytut zemleustroyu UAAN, 2001. – 15 s.

**ANNOTATION
ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF RATIONAL
AGRICULTURAL LAND USE IN TERMS OF MARKET TRANSFORMATIONS**

*BURLAKA Nelya,
Candidate of Economic Science,
Associate Professor of Economics Department,
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia)*

Our country has a great potential of land resources. Multipurpose land use in Ukraine determine the priority of their functioning as spatial-territorial basis of productive forces - the basic means of production and the subject of labor in agriculture, a source providing food for the population. Land is the fundamental national wealth safeguarded by special state protection. Irrational use of land resources in Ukraine causes great damage of the environment. An essential condition for conducting a high-performance, competitive agricultural production is resource conservation and improving soil fertility, prevention of degradation processes that are largely determined by the character of land use. Further search of solutions of ecological problems in land use requires coordination of economic and environmental objectives of any economic activity, choosing of such ratio, at which the most comprehensive economic and environmental impact can be achieved.

Key words: land resources natural fertility, agricultural land, arable land, rational use, degradation, ecological safety, environmental policy, natural environment.

Tabl. 5. Lit. 10.

**АННОТАЦИЯ
ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ
РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ
ТРАНСФОРМАЦИЙ**

*БУРЛАКА Неля Ивановна,
кандидат экономических наук,
доцент кафедры экономики,
Винницкий национальный аграрный университет
(г. Винница)*

Наша страна обладает значительным потенциалом земельных ресурсов. Многоцелевое использование земельных ресурсов в Украине определяет приоритетность их функционирования как пространственно-территориального

базиса размещения производительных сил - основного средства производства и предмета труда в сельском хозяйстве, источника обеспечения продовольственных нужд населения. Земля является основным национальным богатством, находящимся под особой охраной государства. Нерациональное использование земельных ресурсов в Украине наносит большой вред окружающей среде. Непременным условием ведения высокопроизводительного, конкурентоспособного сельскохозяйственного производства является ресурсосбережение и повышение плодородия почв, предотвращение деграционных процессов в значительной мере определяется характером использования земель. Дальнейший поиск путей решения экологических проблем в сфере землепользования требует согласования экономических и экологических целей любой хозяйственной деятельности, то есть выбора такого соотношения, при котором достигается наибольший совокупный экономико-экологический эффект.

Ключевые слова: земельные ресурсы, естественное плодородие, сельскохозяйственные угодья, пашни, деграция, экологическая безопасность, рациональное использование, экологическая политика, природная среда.

Табл 5. Лит. 10.

Інформація про автора

БУРЛАКА Неля Іванівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, e-mail: burlaka-n@mail.ua).

BURLAKA Nelya - Candidate of Economic Science, Associate Professor of Economics Department, Vinnytsia National Agrarian University (21008, Vinnytsia, Soniachna str., 3, e-mail: burlaka-n@mail.ua).

БУРЛАКА Неля Ивановна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, Винницкий национальный аграрный университет (21008, г. Винница, ул. Солнечная, 3, e-mail: burlaka-n@mail.ua).

